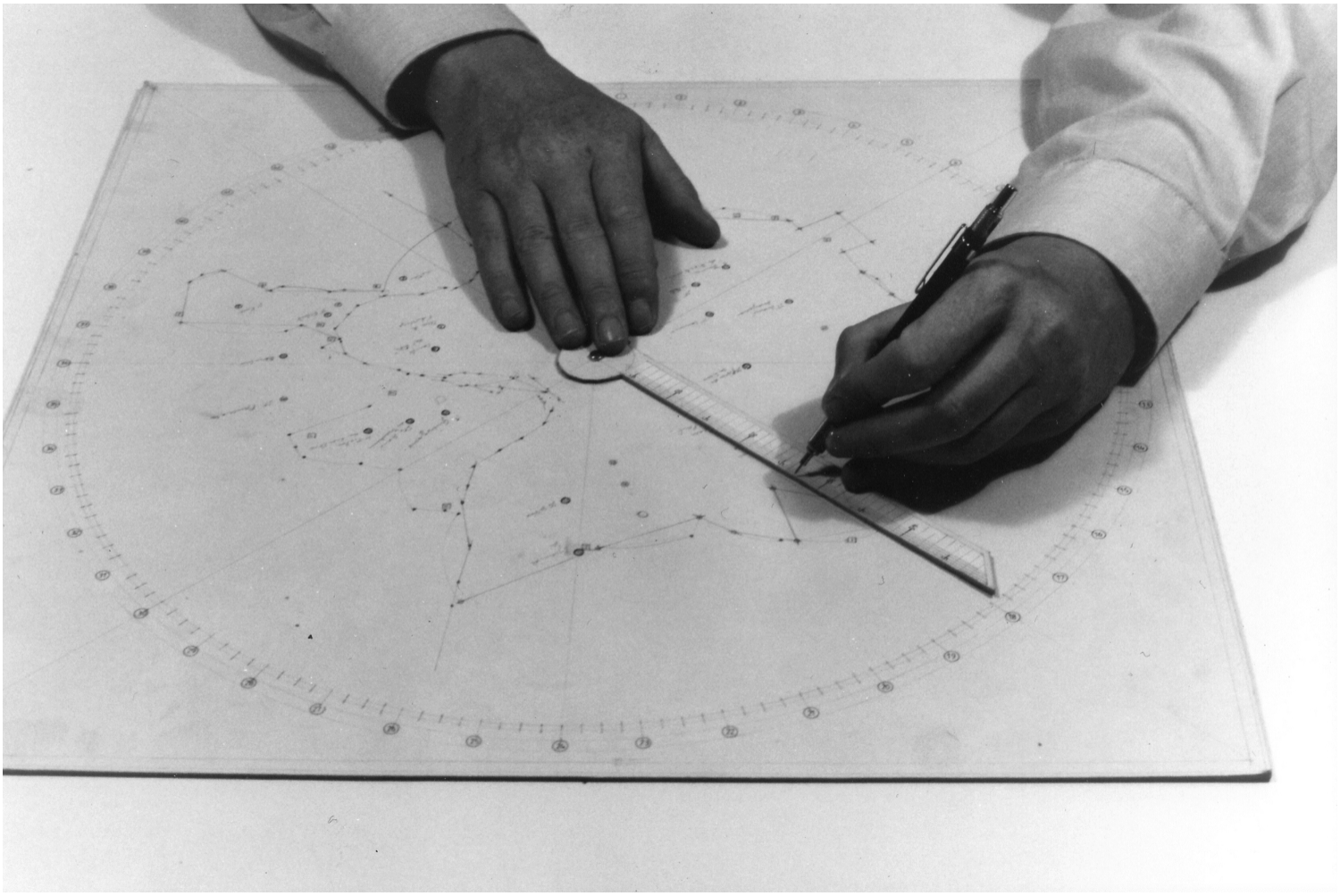
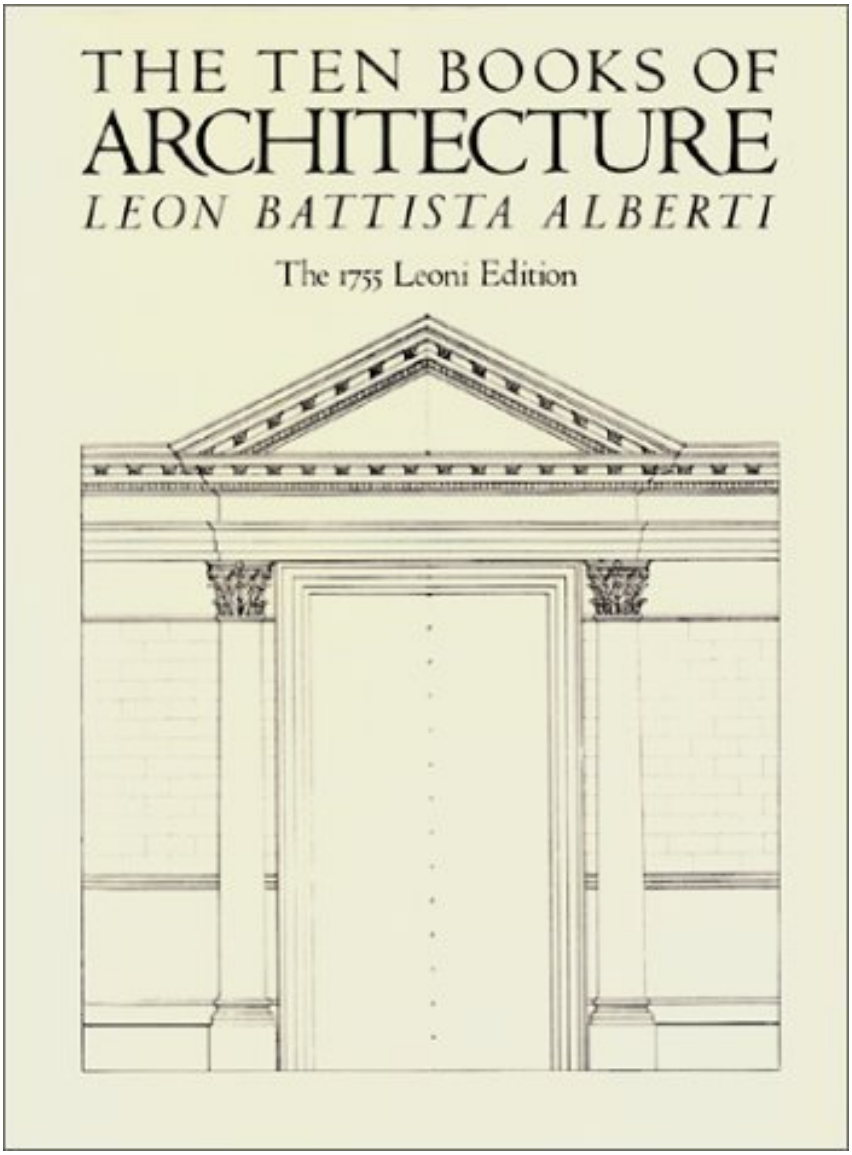
Archetype

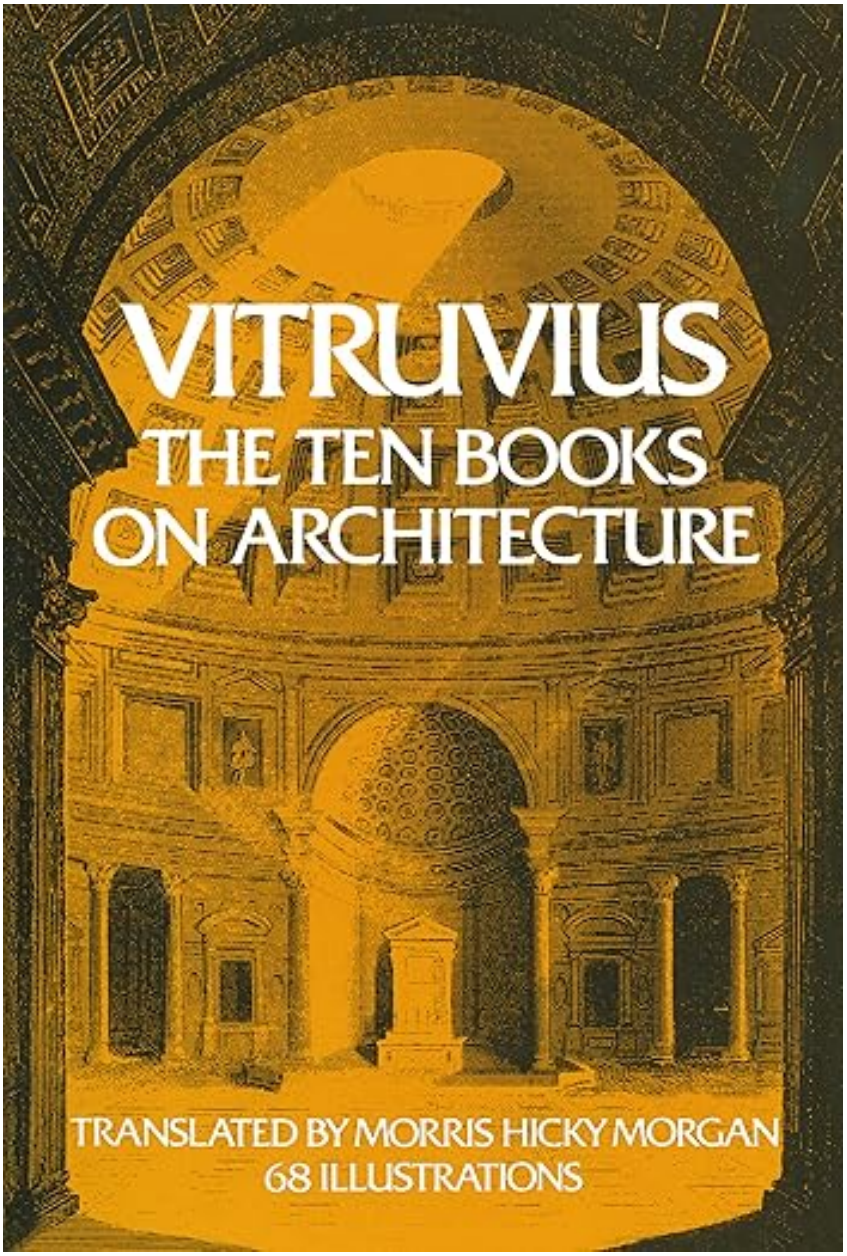
Ο Λέον Μπαττίστα Αλμπέρτι, η έννοια των Lineaments και η νέα θεωρία για το σχέδιο

Μαρία Ελένη Ρακιτζή - 18/05/2026

Το *De re aedificatoria (On the Art of Building in ten books)* γράφτηκε περίπου στα μέσα του 15ου αιώνα και ήταν η πρώτη πραγματεία του Λέον Μπαττίστα Αλμπέρτι (Leon Battista Alberti) για την τέχνη της οικοδομικής. Από την αρχαιότητα, ήταν η δεύτερη πραγματεία που δημοσιεύθηκε για την αρχιτεκτονική, μετά το βιβλίο του Βιτρούβιου *De architectura*. Όπως είναι γνωστό, το *De re aedificatoria* χωριζόταν σε δέκα βιβλία και φαίνεται να αποτελεί μια προσπάθεια του συγγραφέα να βελτιώσει το βιβλίο του Βιτρούβιου με τις δικές του ανανεωμένες ιδέες για την αρχιτεκτονική. Το παρόν δοκίμιο επικεντρώνεται κυρίως στο πρώτο βιβλίο του Αλμπέρτι για την τέχνη της οικοδομικής, και φέρει τον τίτλο «*lineaments*». Αποτελεί μια προσπάθεια να παρουσιαστεί ο σκοπός των *lineaments* και πώς η νέα αντίληψη του Αλμπέρτι για το αρχιτεκτονικό σχέδιο επηρεάστηκε από την ίδια την ιδέα των *lineaments* και πήρε τη νέα της μορφή μέσω αυτών.

Το εξώφυλλο του De re aedificatoria (1755 Leoni Edition)

Το εξώφυλλο του De architectura (1960 Dover Edition)

Ο Αλμπέρτι θεωρούνταν ένα από τα σημαντικότερα πρόσωπα της Αναγέννησης. Στην πραγματεία του για την αρχιτεκτονική, θεμελίωσε νέους κανόνες και αρχές στον τομέα της κατασκευής και αυτή ήταν η πρώτη συστηματική συμβολή στην περιγραφή της τέχνης των κτιρίων. Είναι σημαντικό να αναφερθεί εδώ ότι για πρώτη φορά γίνεται μια συστηματική προσπάθεια για τη δημιουργία μιας θεωρίας που αφορούσε συγκεκριμένα την ίδια την αρχιτεκτονική. Αυτό που έκανε ο Αλμπέρτι στην πραγματεία του ήταν να οργανώσει το έδαφος για τη αναδιάρθρωση μιας επιστήμης[1]. Για πρώτη φορά, η αρχιτεκτονική δεν σχετιζόταν μόνο με την ανέγερση του κτιρίου, αλλά διαφοροποιήθηκε από την κατασκευή. Ο Αλμπέρτι παρουσίασε την αρχιτεκτονική ως μια διαφορετική μορφή πρακτικής και όρισε τα όρια της επιστήμης και τον νέο ρόλο του αρχιτέκτονα. Έτσι, η κατασκευή της αρχιτεκτονικής παρουσιάστηκε ως μια συγκεκριμένη σκέψη της πρακτικής της, όπου το αντικείμενό της ανακατασκευαζόταν συνεχώς. Ο Αλμπέρτι έκανε έναν άνευ προηγουμένου διαχωρισμό μεταξύ θεωρίας και πρακτικής στον τομέα της αρχιτεκτονικής, όπου τόνισε τη διάκριση μεταξύ του αρχιτέκτονα και του οικοδόμου, καθώς ο τελευταίος, μέχρι τότε, ήταν ο αδιαμφισβήτητος πρωταγωνιστής[2] της αρχιτεκτονικής. Στην πραγματικότητα, ο Αλμπέρτι ξεχώρισε το διανοητικό έργο από τη χειρωνακτική εργασία, όπου ο διανοητής, δηλαδή ο αρχιτέκτονας, βρισκόταν πάνω από την κατασκευή και ήταν αυτός που σκεφτόταν, που συνέλαβε και που έφτιαχνε την ιδέα των πραγμάτων. Υπήρχε ένα είδος ιεραρχίας, όπου ο αρχιτέκτονας ήταν αυτός που συνέλαβε και κατασκεύαζε την ιδέα του κτιρίου. Συνεπώς, ο τελευταίος δεν ήταν πλέον αυτός που είχε τη δυνατότητα να συνεργαστεί με τον αρχιμάστορα, δηλαδή τον κατασκευαστή, για να δημιουργήσει την ιδέα του κτιρίου, αλλά ήταν κάποιος που δούλευε ανεξάρτητα από αυτόν. Έτσι, «ο Αλμπέρτι δεν έβλεπε τον αρχιτέκτονα ως αρχιμάστορα, αλλά ως

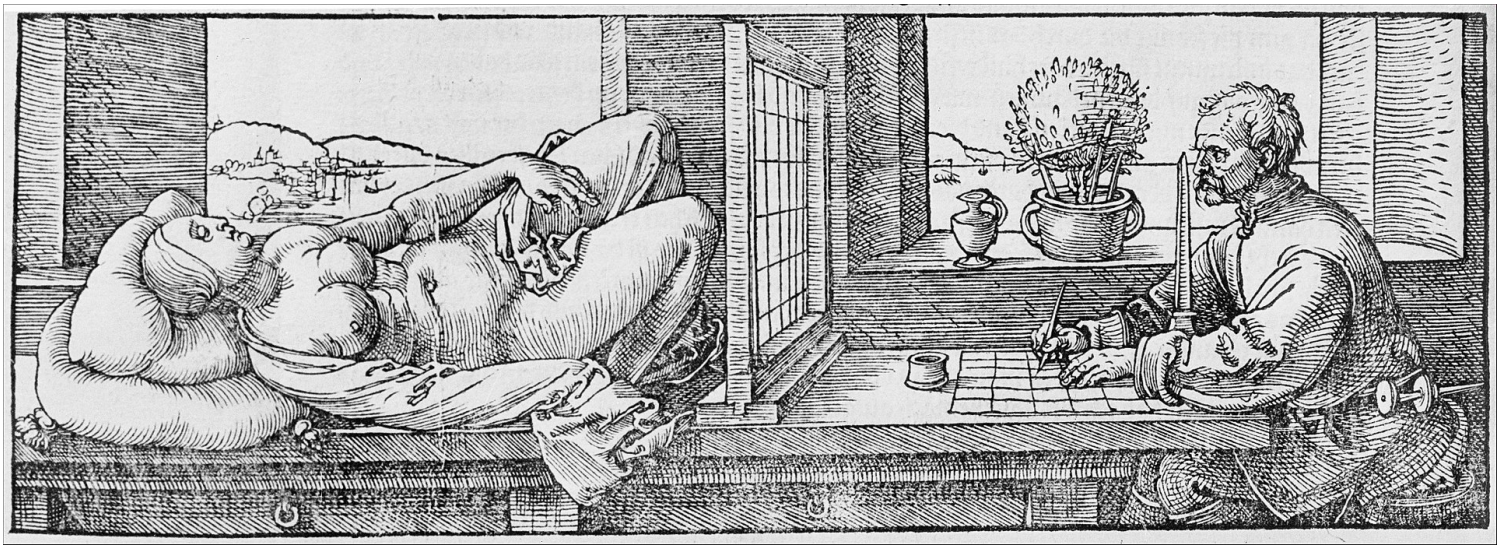
δημιουργό»[3] που πρέπει να διαθέτει πλούσιες γνώσεις, όπως στοιχεία για τις δομές, τα εδάφη, τα διαφορετικά κλίματα, τα μαθηματικά, τη φιλοσοφία, την πολιτική, με άλλα λόγια, έπρεπε να είναι ένας πολυμαθής. Σκοπός του δεν ήταν να κατανοήσει μόνο τα ήδη υπάρχοντα κτίρια, όπως έκανε ο Βιτρούβιος, αλλά και να αποκτήσει γνώσεις για τις νέες κατασκευές και την εξέλιξη του κτιριακού περιβάλλοντος. Έτσι, εφαρμόζει μια μέθοδο ανάλυσης και σύνθεσης, μέσω της λογικής της «ρητορικής του Κικέρωνα»[4], στην οποία δημιουργεί κανόνες και αρχές για τον τρόπο κατασκευής των κτιρίων.

Το πρώτο βιβλίο του *De re Aedificatoria* επικεντρώνεται σε αυτό που ο ίδιος περιγράφει ως *lineaments*. Σύμφωνα με τον Αλμπέρτι, τα *lineaments* είναι οι γραμμές και οι γωνίες που συνδέονται μεταξύ τους και καθορίζουν το περίγραμμα του κτιρίου. Το κύριο χαρακτηριστικό των *lineaments* είναι να καθορίζουν τη σωστή θέση, τους ακριβείς αριθμούς, την κατάλληλη κλίμακα και μια αρμονική διάταξη, έτσι ώστε «ολόκληρη η μορφή και η εμφάνιση του κτιρίου να εξαρτάται αποκλειστικά από τα *lineaments*»[5]. Έτσι, τα *lineaments* είναι τα γραφικά, οι γραμμές και οι γωνίες ενός σχεδίου ή, με άλλα λόγια, η οπτικοποίηση της ιδέας του κτιρίου. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Αλμπέρτι, η κατηγορία των υλικών ήταν ξεχωριστή από την έννοια των *lineaments*, αλλά περιστασιακά μπορούσε να είναι μια αναπαραγωγή ορισμένων από αυτών σε άλλα κτίρια.

Σε αυτή τη διαδικασία, μία από τις επιπτώσεις των lineaments στην παραγωγή του σχεδίου ήταν η αναγωγή της γεωμετρίας του κτιρίου σε γραμμές. Όπως ισχυρίζεται ο Αλμπέρτι, τα lineaments έπρεπε να ακολουθούν ένα «ακριβές και σωστό περίγραμμα, συλληφθέν στο μυαλό, αποτελούμενο από γραμμές και γωνίες»[6] και έπρεπε να αναπτύσσονται μέσω του νου και της φαντασίας. Έτσι, το σχέδιο πρέπει να ακολουθεί τις ίδιες αρχές και να εκτελείται από ένα ευφυές και εκπαιδευμένο πρόσωπο, που είναι ο αρχιτέκτονας. Στο βιβλίο του De pictura (Περί ζωγραφικής), το οποίο θεωρείται η πρώτη ολοκληρωμένη πραγματεία για τη θεωρία της ζωγραφικής και γράφτηκε μερικά χρόνια πριν από το De re aedificatoria, ο Αλμπέρτι προετοιμάζει το έδαφος για την παρουσίαση των εργαλείων για τον επαναπροσδιορισμό της αναπαραγωγής του σχεδιασμού στην επόμενη πραγματεία του αφιερωμένη στην αρχιτεκτονική. Αυτά τα εργαλεία ήταν τα στοιχεία της πρακτικής γεωμετρίας, που χρησιμοποιούσαν με τόση επιμονή οι θεωρητικοί της Αναγέννησης, μεταξύ των οποίων και ο Αλμπέρτι. Πιστεύει ότι όλες οι ανώτερες τέχνες, συμπεριλαμβανομένης της αρχιτεκτονικής, πρέπει να μάθουν από τους κανόνες και την τέχνη του ζωγράφου[7]. Στη θεωρητική πραγματεία De pictura, αυτό που προσπαθεί να κάνει είναι να θεσπίσει τους κανόνες και τις αρχές της γεωμετρίας με τη βοήθεια της πραγματείας του Ευκλείδη, Τα Στοιχεία, που ήταν ένα θεμελιώδες κείμενο για τη γεωμετρία. Η πραγματεία αυτή απευθυνόταν σε ζωγράφους που είχαν ήδη γνώσεις σχεδίου μέσω της γεωμετρίας και ήταν εξοικειωμένοι με την παραγωγική διαδικασία[8]. Σύμφωνα με τον ίδιο, αυτό που έλειπε ήταν ένα κείμενο που θα έδινε στους καλλιτέχνες την ευκαιρία να εξηγήσουν τους λόγους για τον τρόπο λειτουργίας της διαδικασίας αυτής, μια θεωρία που θα «εξηγούσε τις αφηρημένες έννοιες της γεωμετρίας μέσω της γλώσσας των ζωγράφων»[9]. Η πρόθεσή του σε αυτό το βιβλίο ήταν να αναπτύξει τα προβλήματα του σχεδίου χωρίς περιγραφικές εικόνες, αλλά εξηγώντας τα κυρίως με χαρακτήρες και γράμματα. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, το έργο De pictura είναι περισσότερο εννοιολογικό παρά πρακτικό, καθώς ο Αλμπέρτι ενδιαφέρεται να ορίσει τις οπτικές γεωμετρικές αρχές[10]. Είναι σαφές ότι η ίδια προσέγγιση εφαρμόστηκε και στην πραγματεία του για την αρχιτεκτονική, καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, υποστήριζε ότι ένα σχέδιο πρέπει να είναι μια ακριβής αναπαράσταση που έχει συλληφθεί νοητικά από τον αρχιτέκτονα. Για τον Αλμπέρτι, ο νους είναι το πρώτο και σημαντικότερο στοιχείο που παρεμβαίνει συνεχώς. Το σχέδιο, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι η οπτικοποίηση μιας ιδέας, παρά η αναπαράσταση ενός κτιρίου.

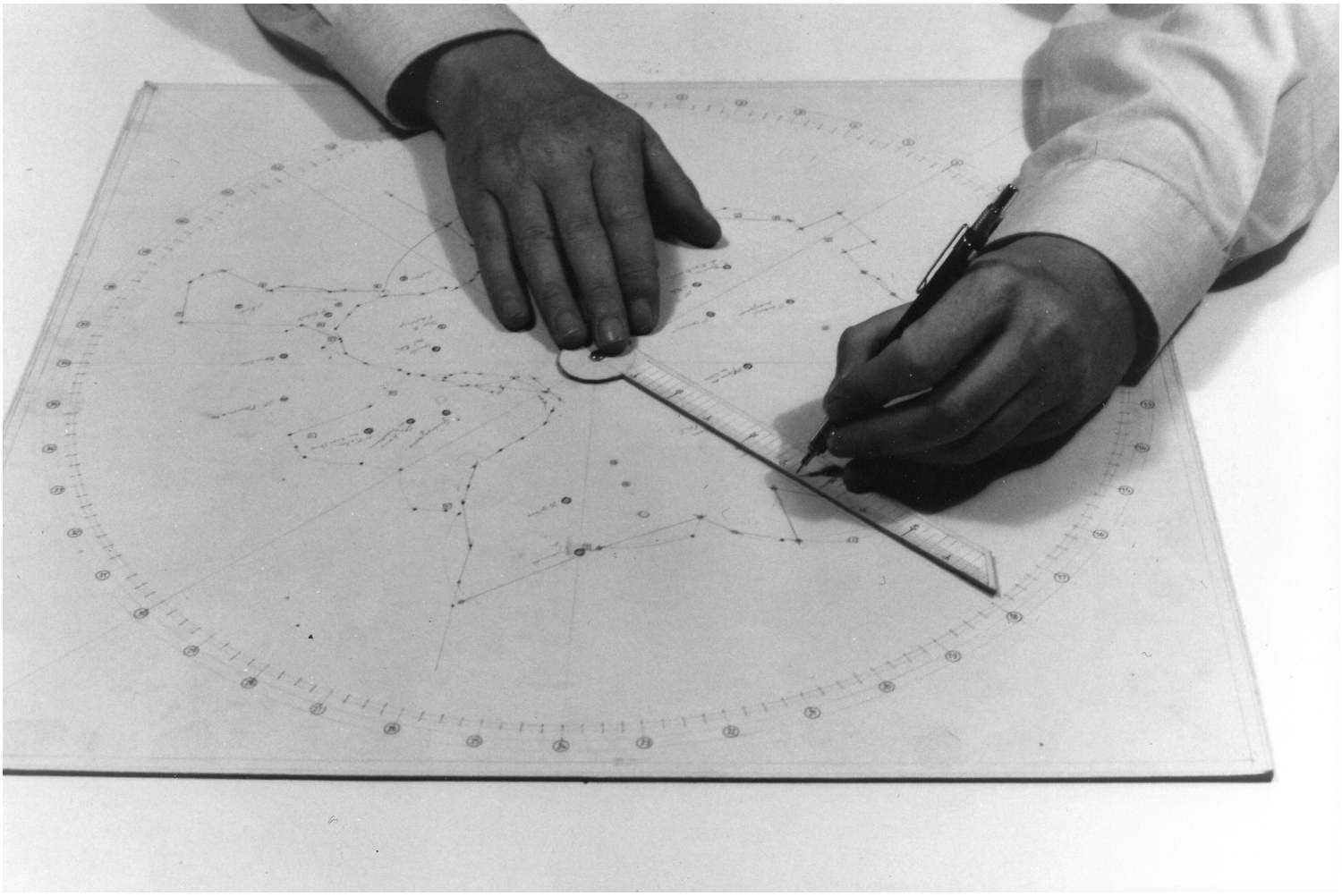
Στην πραγματικότητα, ο στόχος του Αλμπέρτι ήταν να διατυπώσει μια θεωρία για το σχέδιο, μέσω της οποίας ο αρχιτέκτονας θα μπορούσε να παρουσιάσει μια οπτική έκφραση των ιδεών του και να αναπτύξει την ικανότητά του να επιλύει τεχνικά ζητήματα. Έτσι, ο αρχιτέκτονας είναι αυτός που έχει μια ολοκληρωμένη γνώση του τρόπου παραγωγής των σχεδίων, προκειμένου να μεταφέρει τις ιδέες του. Η κύρια μέθοδος αναπαραγωγής του σχεδίου του Αλμπέρτι ήταν ένας συνδυασμός ορθογώνιας προβολής[11] και προοπτικής[12]. Αυτή η συγκεκριμένη μέθοδος αναπαράστασης επέτρεπε τον καθορισμό του μεγέθους και του σχήματος του κτιρίου, δημιουργώντας ένα πιο μετρήσιμο σχέδιο που μπορούσε να εκφράσει καλά την ιδέα του αρχιτέκτονα. Ο Αλμπέρτι ενδιαφερόταν ιδιαίτερα να εξηγήσει πώς το μάτι αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα και πώς οι οπτικές γραμμές μετρούν τα μεγέθη, αλλά και πώς η ευκλείδεια θεωρία εξηγεί τη σχέση μεταξύ πραγματικού και φαινομενικού μεγέθους[13]. Η κωδικοποιημένη μέθοδος αναπαράστασης του Αλμπέρτι μέσω της ορθογραφικής προβολής και της διάδοσης των κανόνων της προοπτικής ήταν πιο απλοποιημένη και γραμμική παρά σύνθετη. Με αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με τις δικές του σχεδιαστικές προδιαγραφές, το αρχιτεκτονικό σχέδιο μπόρεσε να περιγράψει τον πραγματικό του σκοπό, που ήταν ένα σχέδιο με ελεγχόμενες μετρήσεις και

μη ψευδαισθητική εμφάνιση. Χρησιμοποιεί την ίδια ακριβή μέθοδο και στα γραπτά του σε άλλους τομείς, όπως για παράδειγμα στη γλυπτική[14]. Έτσι, αυτή η σαφώς καθορισμένη σύνθεση γραμμών και γωνιών αποτελούσε μια θεμελιώδη αφαίρεση της αρχιτεκτονικής μορφής.

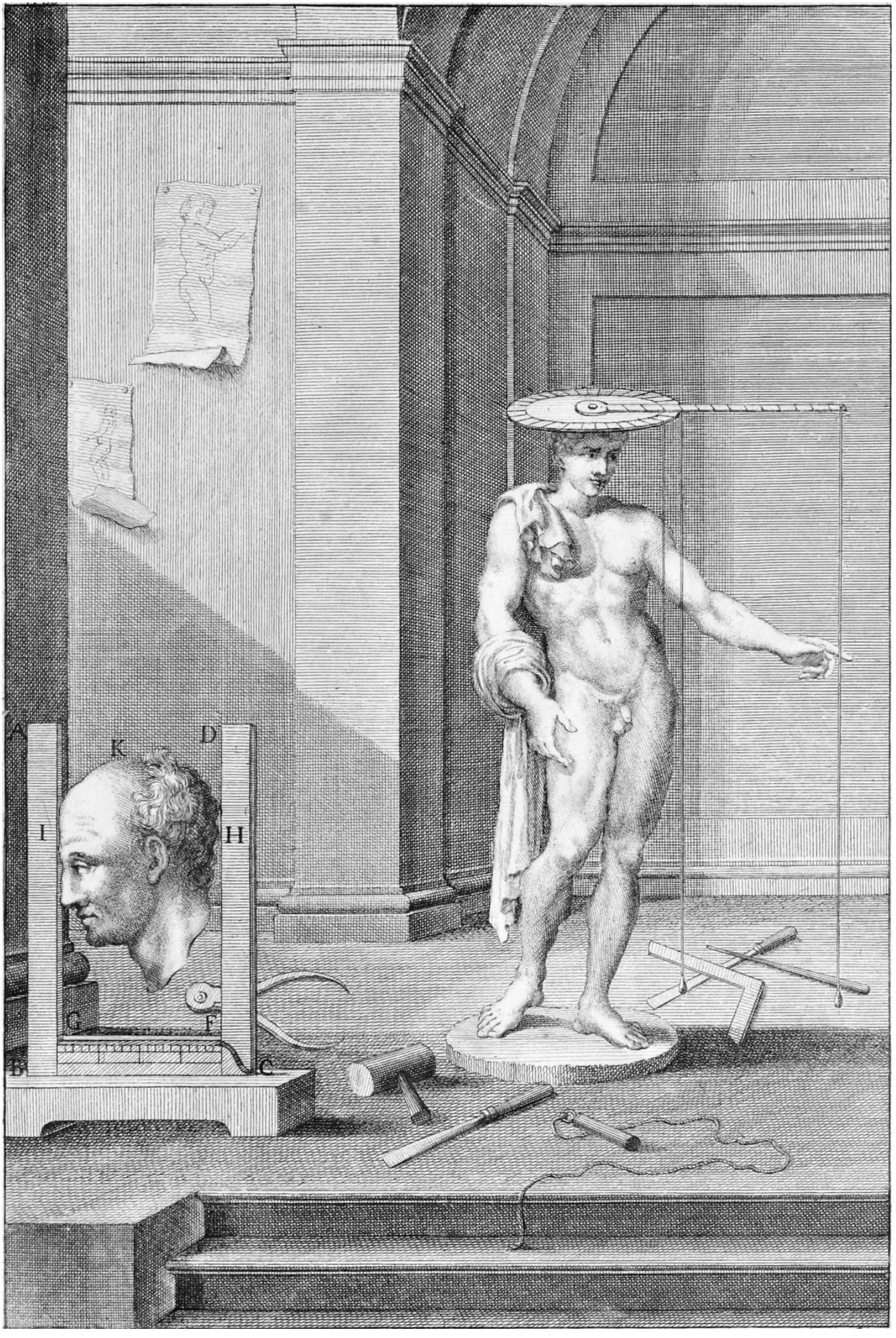

Λιθογραφία του Αλμπρέχτ Ντύρερ (Albrecht Dürer) που απεικονίζει έναν καλλιτέχνη που χρησιμοποιεί τη μέθοδο του κανάβου (grid method) ή αλλιώς τη μέθοδο παραθύρου (window method) για να φτιάξει ένα σχέδιο μιας γυναίκας. (Dürer's Unterweisung der Messung – Manual of Measurements, 1525).

Δεδομένου ότι ο σκοπός του αρχιτεκτονικού σχεδίου ήταν η επικοινωνία των διαστάσεων, το σχέδιο μπορεί να θεωρηθεί ως γλώσσα. Μέσω της γλώσσας των ζωγράφων, οι θεωρητικοί της Αναγέννησης επιδίωξαν να καθιερώσουν τη δική τους κωδικοποίηση των μεθόδων σχεδίασης. Η σημασία του σχεδιασμού ως μεθόδου οπτικής εκδήλωσης των ιδεών στον τομέα της αρχιτεκτονικής οδήγησε σε μια σχολαστική μελέτη της αναπαράστασης του σχεδίου. Υπήρχε η ανάγκη να καθιερωθεί μια θεωρία προκειμένου να περιγραφεί η νέα γλώσσα καταγραφής. Ο Αλμπέρτι, αλλά και άλλοι ανθρωπιστές της εποχής, σύμφωνα με τον Φίλιππο Καμερότα (Filippo Camerota), θεωρούσαν το σχέδιο ως μια καλλιεργημένη γλώσσα και για αυτόν ακριβώς τον λόγο το άτομο που ασχολούνταν με την πρακτική του σχεδίου έπρεπε να διαθέτει τις απαραίτητες δεξιότητες και να γνωρίζει τους βασικούς του κανόνες[15]. Έτσι, ένας καλός αρχιτέκτονας έπρεπε να κατέχει την κατάλληλη γνώση της επιστήμης, προκειμένου να μεταφέρει τις ιδέες του με ακρίβεια και σαφήνεια και να είναι σε θέση να επιλύει τεχνικά προβλήματα. Επιπλέον, το αρχιτεκτονικό σχέδιο μπορούσε να θεωρηθεί ως μια μορφή σημειογραφίας, πολύ παρόμοια με τη γραφή. Φαίνεται ότι, μέσω της γλώσσας του σχεδίου, ήταν ένας τρόπος να εκφράσουν τις σκέψεις τους. Το αρχιτεκτονικό σχέδιο, ή η ζωγραφική, μπορεί πιθανώς να θεωρηθεί ή να εξεταστεί ως ένα γλωσσικό εννοιολογικό σύστημα. Με τον ίδιο τρόπο που σε ένα σχέδιο η σύνθεσή του δημιουργείται από τον δημιουργό του, έτσι και η γλώσσα, με παρόμοια δομή, δημιουργεί τις λέξεις και τις έννοιές της[16]. Όπως έχει επιβεβαιώσει ο Μωρίς Μερλώ-Ποντύ (Maurice Merleau-Ponty), είναι αποδεκτό να αντιμετωπίζουμε ένα σχέδιο με τον ίδιο τρόπο που θα αντιμετωπίζαμε μια γλώσσα[17].

Ανακατασκευή του χάρτη σύμφωνα με τις μεθόδους και τις συντεταγμένες που παρέχονται στο έργο του Αλμπέρτι Descriptio Urbis Romae, 1450 (μια πραγματεία που περιγράφει τη μέθοδο του μελετητή για τη δημιουργία ενός γεωμετρικού σχεδίου της Ρώμης). Εικόνες των Bruno Queysanne και Patrick Thepot. (πηγή: The Alphabet and the Algorithm, M. Carpo).

A
K
D
I
H
G
F
B
C

ΕΙΚ. 5. Λιθογραφία του «Finitorium» του Αλμπέρτι, από το βιβλίο του De Statua (Περί γλυπτικής), 1466.

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία της αρχιτεκτονικής που κάποιος ανέλαβε εξ ολοκλήρου την υλοποίηση της ιδέας ενός κτιρίου, ή με άλλα λόγια την οπτικοποίηση ενός πρότζεκτ. Φυσικά, πριν από την εφεύρεση αυτής της ακριβούς γλώσσας συμβόλων, υπήρχαν πολλοί άλλοι αρχιτέκτονες που προσπαθούσαν να γίνουν δημιουργοί μιας ιδέας, αλλά όχι σε τέτοιο βαθμό. Όπως επεσήμανε ο Mario Carpo, η μέθοδος σχεδιασμού του Alberti βασιζόταν σε ένα σύστημα σημειογραφίας, σύμφωνα με το οποίο ολόκληρη η οργάνωση ενός κτιρίου έπρεπε να υλοποιείται από έναν δημιουργό και να γίνεται κατανοητή από όλους τους κατασκευαστές[18]. Αν και αυτή η σκόπιμη απόσταση μεταξύ των αρχιτεκτόνων και των κατασκευαστών βελτίωσε και ανέπτυξε την υλοποίηση και τη γλώσσα του αρχιτεκτονικού έργου, από την άλλη πλευρά αποξένωσε τους εργάτες της κατασκευής. Σήμερα, η εξουσιαστική μέθοδος σχεδιασμού του Αλμπέρτι εξακολουθεί να είναι ο πρωταγωνιστής των σύγχρονων αρχιτεκτονικών έργων. Πολλοί θεωρητικοί και αρχιτέκτονες έχουν εκφράσει την ανησυχία τους για αυτή την αποσύνδεση μεταξύ του δημιουργού και του εκτελεστή[19]. Πρόκειται για ένα διαρκές πρόβλημα, στο οποίο πρέπει να αναρωτηθούμε αν αυτή η αυτονομία του αρχιτέκτονα πρέπει να γίνει μια πιο συλλογική πρακτική, ώστε να μην αποκλείεται η αξία του οικοδόμου.

[1] L. B. Alberti, Joseph Rykwert, and Leon Battista Alberti. On the Art of Building: In Ten Books. 7. print. Cambridge, Mass London: MIT Press, 1997, introduction x

[2] Pier Vittorio Aurelli, “So What? Leon Battista Alberti and the ‘Invention’ of the Architectural Project”, AA FILES. [S.l.]: ARCHITECTURAL ASSOCIATION, 2024, 50

[3] Ο.π., 51

[4] L. B. Alberti, On Painting. 3. print. New Haven, Conn.: Yale Univ. Pr, 1971, 17. Στο βιβλίο του Περί Ζωγραφικής, ο Αλμπέρτι επηρεάζεται από τον ρήτορα «Κικέρωνα (Cicero), ο οποίος εδώ ξεπερνάει τα όρια της ρητορικής και της οργάνωσης της πραγματείας. […] Από τον Κικέρωνα αντλεί μια μέθοδο ανάλυσης και σύνθεσης, με επίκεντρο τον άνθρωπο και τις διανοητικές του διεργασίες. Η λογική της ρητορικής του Κικέρωνα εφαρμόζεται στη φύση και στην τέχνη με αποτελέσματα που οδηγούν τον Αλμπέρτι σε έναν αισιόδοξο ενθουσιασμό που αντικατοπτρίζεται σχεδόν σε κάθε σελίδα του De Pictura.»

[5] L. B. Alberti, Joseph Rykwert, and Leon Battista Alberti. On the Art of Building: In Ten Books. 7. print. Cambridge, Mass London: MIT Press, 1997, 7

[6] Ο.π., 7

[7] L. B. Alberti, On Painting. 3. print. New Haven, Conn.: Yale Univ. Pr, 1971, 64

[8] Είναι σημαντικό να αναφερθεί εδώ ότι πολλοί ζωγράφοι και αρχιτέκτονες γνώριζαν ήδη τις αρχές της γεωμετρίας πριν οι θεωρητικοί της Αναγέννησης καθιερώσουν τη δική τους μέθοδο σχεδιασμού. Βλέπε για παράδειγμα στο The Alphabet and the Algorithm του Mario Carpo, το οποίο αρχικά δημοσιεύθηκε το 2011, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι αρχιτέκτονες εφάρμοζαν τις παράλληλες προβολές για αιώνες πριν από την Αναγέννηση. Βλ. σ. 18-19.

[9] W. Lefèvre, Picturing Machines 1400-1700. Transformations. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2004, 177

[10] Ο.π.

[11] Οι ορθογώνιες προβολές (orthogonal/orthographic projections) στα αρχιτεκτονικά σχέδια είναι δισδιάστατες και παράλληλες προβολές που χρησιμοποιούνται για την αναπαράσταση τρισδιάστατων κτιρίων. Πιο συγκεκριμένα, οι ορθογώνιες προβολές παρουσιάζουν σχέδια με ακριβείς μετρήσεις, μη προοπτικές όψεις, δηλαδή αποτελούν τις κατόψεις, τις όψεις και τις τομές.

[12] Βλ. M. Carpo, The Alphabet and the Algorithm. Writing Architecture. Cambridge, Mass: MIT Press, 2011, σ.

58-61. Εδώ ο Carpo αναλύει τον τρόπο μέθοδος προοπτικής απεικόνισης του Αλμπέρτι, όπου χρησιμοποιεί το λεγόμενο σύστημα κανάβου (grid method) ή αλλιώς σύστημα παραθύρου (window system) μέσα από το οποίο προϋποθέτει την πιθανότητα της κατασκευής μιας εικόνας στο χαρτί, σ' ένα πλαίσιο γραμμών (lines) και σημείων (dots).

[13] W. Lefèvre, Picturing Machines 1400-1700. Transformations. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2004, 177. Σύμφωνα με τον Αλμπέρτι, με μια τέτοια προσέγγιση της όρασης και του έργου τέχνης, η γεωμετρία παρέχει τη μόνη βεβαιότητα για τη γνώση. Βλ. On Painting. 3. print. New Haven, Conn.: Yale Univ. Pr, 1971, 21.

[14] Για παράδειγμα, στο βιβλίο του De statua, ο Αλμπέρτι χρησιμοποιεί ένα ακριβές όργανο μέτρησης για το ανθρώπινο σώμα, το finitorum, μέσω του οποίου περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια τον τρόπο μέτρησης ενός αγάλματος. See R. Evans, The Projective Cast: Architecture and Its Three Geometries. First MIT Press paperback edition. Cambridge London: MIT Press, 2000, 156. Επίσης, ένα άλλο παράδειγμα είναι αυτό του Πιέρο ντέλλα Φραντσέσκα (Piero della Francesca), ο οποίος όχι μόνο εφαρμόζει αυτή τη μέθοδο στο έργο του, αλλά και την αναπτύσσει περαιτέρω. (see W. Lefèvre, Picturing Machines 1400-1700. Transformations. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2004, 197)

[15] W. Lefèvre, Picturing Machines 1400-1700. Transformations. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2004, 175

[16] «Έτσι λοιπόν η γλώσσα γίνεται οικοδόμος!..»See P. Valéry, Helle Lambridis, Aggelos Sikelianos, and Giōrgos Sēmaioforidēs. Eupalinos ē o architektōn: (dialogos tōn nekrōn]. A' anatupōse. Athēna: Agra, 1993, 67

[17] Merleau-Ponty, Maurice and Καλλία, Μαρία. Η πρόζα του κόσμου. Translated by Καλλίας, Φώτης. 1η έκδ. Αθήνα: Εστία, 24. Πιο συγκεκριμένα, ο M.M. Ponty σημειώνει: «Είναι αποδεκτό να εξετάζουμε τη ζωγραφική όπως θα εξετάζαμε μια γλώσσα: αυτή η εξέταση της ζωγραφικής αποκαλύπτει μια αντιληπτή σημασία, αιχμάλωτη της ορατής διαμόρφωσης, αλλά ικανή να συγκεντρώσει μέσα της μια σειρά από προηγούμενες στρωματοποιημένες εκφράσεις».

[18] M. Carpo, The Alphabet and the Algorithm. Writing Architecture. Cambridge, Mass: MIT Press, 2011, 28

[19] Βλέπε για παράδειγμα στο The Alphabet and the Algorithm του Mario Carpo (σ. 78), ο οποίος αναφέρει ότι ο John Ruskin υποστήριζε ότι η αρχιτεκτονική της Αναγέννησης μετέτρεψε τους εργάτες σε σκλάβους, ή τον Karl Marx, ο οποίος πίστευε ότι η μέθοδος του Alberti θα «αποξένωνε» τελικά τους τεχνίτες και θα τους μετέτρεπε σε προλετάριους.